

Potten met een boodschap: ritueel aardewerk uit Togo en Benin

Aardewerk heeft in onze cultuur vrijwel altijd een decoratieve of praktische functie. In de West-Afrikaanse landen Togo en Benin dient het vaak een hoger doel: de goden aanroepen om bescherming en hulp te vragen. De expressieve zeggingskracht van ritueel aardewerk is dan ook onontkoombaar. En dat is geen wonder, want de magie zit in de materie ingebakken.

In Togo en Benin leven ruim 60 verschillende volken, waaronder de Fon, Aja, Quatchi en de Ewe. Deze volken geloven in een scheppergod die wordt bijgestaan door talloze goden, godinnen en geesten. Dit godenpantheon is overal aanwezig en bepaalt of het iemand goed of slecht vergaat. Gelovigen vatten dit kosmische krachtenspel samen in het begrip Vodun (Voodoo). Vodun staat voor god, maar nog meer voor onmetelijke krachten en energie. Om een goede verstandhouding te bewaren met de vele honderden Vodun, is men dagelijks bezig deze kosmische krachten tot rust te brengen en ze gunstig te stemmen met behulp van drank- en spijsoffers.

Drank- en spijsoffers

Potten en figuren van aardewerk spelen een essentiële rol in de offerrituelen. Ze worden niet alleen gebruikt om een bepaalde Vodun te 'voeden', maar dienen ook als tijdelijke behuizing van de Vodun. In de ogen van volgelingen is hij werkelijk zelf aanwezig in de potten en in de beelden die in tempels staan opgesteld. Omdat de meeste Vodun menselijke eigenschappen hebben (ze zijn onvoorspelbaar, jaloers, egoïstisch, wraakzuchtig, hongerig en dorstig), mag alleen de hogepriester (Hunon) de magische handelingen verrichten die nodig zijn om de Vodun gunstig te stemmen. Ritueel aardewerk is herkenbaar aan allerlei symbolen (noppen, punten, reepjes gekleurd textiel, diermotieven,) die verwijzen naar een specifieke Vodun. Het aardewerk wordt vervaardigd door Vodunsi (ingewijde priesteressen van een bepaalde Vodun) die door hun specifieke religieuze kennis en artistieke kwaliteiten in zeer hoog aanzien staan.

Het Vodun godenpantheon

Het Vodun godenpantheon ziet er uit als een Afrikaanse baobab: één grote dikke stam met oneindig veel vertakkingen. Sterk vereenvoudigd kunnen de goden worden ondergebracht in een drietal pantheons: het hemel-, het aarde- en het donderpantheon. De belangrijkste Vodun van het hemelpantheon is Lissa. Aardewerk dat voor hem is bestemd, is voorzien van kameleons. Rondom de kameleons bevinden zich vaak eenenveertig kleine figuurtjes. Dit is het getal van de volmaaktheid en van de vruchtbaarheid. Men spreekt daarom wel van de 'kinderen' van Lissa. Het contact met Lissa brengt vernieuwing en rijkdom. Sakpata is de belangrijkste aardegod. Hij kan honger en ziekte brengen, maar de mens ook beschermen tegen al het kwaad. Typerend voor het aardewerk dat aan Sakpata is gewijd

zijn de rode en zwarte reepjes textiel. Rond deze pantheons slingert zich Dan Aido Hewedo, Vodun van de eeuwige wedergeboorte, die als regenboogslang verschijnt en hemel en aarde in evenwicht houdt. De potten voor Dan hebben soms witte offermaterie, een verwijzing naar kosmisch evenwicht.

Legba, de onvoorspelbare plaaggeest

Legba is in de Vodunreligie de bemiddelaar tussen de goden- en de mensenwereld. Hij heeft de macht om alles te geven en alles te nemen. Zijn macht wordt gesymboliseerd door een erectie. Legba regelt niet alleen de communicatie tussen mensen en de goden, maar ook tussen de goden onderling. Van hem hangt af wat de mensen van de goden en wat de goden van de mensen krijgen. Legba is altijd aanwezig op plaatsen die een overgang markeren, zoals drempels en kruispunten. Als hij niet op tijd het juiste voedsel krijgt, gedraagt hij zich als een echte plaaggeest. Zijn aanhangers beschrijven hem als onvoorspelbaar en sluw.

Tweelingen

In Togo en Benin zijn tweelingen zeer gewenste kinderen. Rond het leven van tweelingen heeft zich dan ook een hele cultus ontwikkeld. Ook hierbij wordt ritueel aardewerk gebruikt. Speciaal vervaardigde tweelingpotjes worden wekelijks besprenkeld met een offer van geneeskrachtige planten en water. Zijn de openingen naar één kant gericht, dan betreft het kinderen van hetzelfde geslacht. De potjes in tegengestelde richting duiden op verschillend geslacht.

Bijzondere kwaliteit

Ritueel aardewerk bevindt zich meestal in Voduntempels en op andere gewijde plaatsen. Hierdoor is het gevrijwaard van weersinvloeden en staat het vele decennia onaangeroerd. En dat is maar goed ook, want het aardewerk is kwetsbaar. De reden hiervoor is dat de klei werd gebakken in open vuren met lage temperaturen. Ondanks deze technische beperkingen zijn de potten en figuren van een bijzondere kwaliteit. Vaak hebben ze een prachtig patina gekregen door de talloze spijs- en drankoffers. Hoewel het geen archeologische objecten betreft, is het aardewerk vaak stukken ouder dan de vele Afrikaanse houten voorwerpen die doorgaans in galeries en kunsthandels worden aangeboden.

Voor de informatie m.b.t. dit artikel is o.a. gebruik gemaakt van de tentoonstellingscatalogus Geest en Kracht, Vodun uit West-Afrika. Uitgave Afrika Museum Berg en Dal 1996.

Op het deksel staan twee kameleons die betrekking hebben op Lissa. De 41 noppen onder de kameleons symboliseren de 'kinderen' van Lissa. Lissa staat voor kracht en al het menselijk handelen. De uitsteeksels op de pot verwijzen naar Sakpata, Vodun van de aarde. Aja. Togo. Hoogte 28 cm. Collectie galerie Arte Magica, Haarlem.

Pot en deksel verwijzen naar Dan Aido Hwedo, de regenboogslang en Vodun van de kosmos. De kleur wit symboliseert kosmisch evenwicht. Ewe. Togo. Diameter 30 cm. Collectie galerie Arte Magica, Haarlem.

Pot en deksel, met duidelijke sporen van offermaterie, verwijzen naar Dan Aido Hwedo, de regenboogslang en Vodun van de kosmos. Fon. Benin. Hoogte 24 cm. Collectie galerie Arte Magica, Haarlem.

Legba wordt vrijwel altijd afgebeeld met een erectie, als symbool van zijn macht. Dit beeld is gemaakt door Sowanou Ambede, een Vodunsi (priesteres) die in Benin in zeer hoog aanzien stond. De aanwezigheid van Indiase handelaren in de jaren vijftig gaf een nieuwe impuls aan de uitingvormen van legba. Indiase prentjes met meerhoofdige hindoegoden werden hiervoor als voorbeeld gebruikt. Fon. Benin. Hoogte 60 cm. Collectie galerie Arte Magica, Haarlem.

Tweelingpotjes die werden gebruikt in de Vodun tweelingcultus. Ewe. Togo. Lengte 16 cm. Collectie galerie Arte Magica, Haarlem.